O‘ZBEK TILIDAGI INGLIZCHA O‘ZLASHMALAR VA NEOLOGIZMLARNING SHAKLLANISHI, SEMANTIK XUSUSIYATLARI HAMDA QO‘LLANISH TENDENSIYALARI

Aminbayev Sanjarbek
tadqiqotchi
https://doi.org/10.5281/zenodo.23386927

Annotatsiya. Mazkur maqolada hozirgi o‘zbek tilida ingliz tilidan o‘zlashgan so‘zlar va neologizmlarning shakllanish omillari, semantik xususiyatlari hamda turli nutqiy sohalarda qo‘llanishi tahlil qilinadi. Globallashuv, raqamli texnologiyalar, internet kommunikatsiyasi, iqtisodiy aloqalar va ta’lim jarayonlarining rivojlanishi natijasida o‘zbek tiliga kirib kelayotgan inglizcha birliklarning o‘ziga xos xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, o‘zlashmalarning fonetik, grafik, morfologik va semantik moslashuvi, ularni o‘zbek tilida qo‘llashning amaliy jihatlari hamda til me’yorlarini saqlash masalalari ko‘rib chiqiladi.

Kalit so‘zlar: o‘zbek tili, inglizcha o‘zlashmalar, neologizm, leksik birlik, semantik o‘zgarish, globallashuv, raqamli kommunikatsiya, til taraqqiyoti.

Kirish

Til jamiyat taraqqiyoti, ijtimoiy munosabatlar va madaniy aloqalar bilan uzviy bog‘liq holda rivojlanadi. Jamiyat hayotida yuz berayotgan iqtisodiy, siyosiy, ilmiy va texnologik o‘zgarishlar tilning lug‘at tarkibida ham muayyan yangilanishlarni yuzaga keltiradi. Xususan, xalqaro axborot almashinuvi va raqamli texnologiyalarning keng tarqalishi natijasida ingliz tilidan boshqa tillarga, jumladan, o‘zbek tiliga ham ko‘plab yangi so‘zlar kirib kelmoqda.

Bugungi kunda o‘zbek tilida “bloger”, “podkast”, “striming”, “onlayn”, “kontent”, “startap”, “marketpleys” va “sun’iy intellekt” bilan bog‘liq terminlar faol qo‘llanmoqda. Ushbu birliklarning ayrimlari ingliz tilidan bevosita yoki vositachi tillar orqali o‘zlashgan bo‘lsa, boshqalari xalqaro terminologiya tarkibida shakllangan yoki o‘zbek tilida yangi ma’no va vazifalarni egallagan. Shu sababli inglizcha o‘zlashmalarni o‘rganish zamonaviy o‘zbek tilining leksik taraqqiyotini anglashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzuning dolzarbligi shundaki, yangi leksik birliklarning kirib kelishi nafaqat lug‘at tarkibini boyitadi, balki ularning yozilishi, talaffuzi, ma’nosi va qo‘llanish me’yorlari bilan bog‘liq masalalarni ham yuzaga chiqaradi. Shu jihatdan o‘zbek tilidagi inglizcha o‘zlashmalar va neologizmlarni tizimli ravishda tahlil qilish muhim ilmiy vazifalardan biridir.

Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda tavsifiy, qiyosiy, semantik va struktur tahlil usullaridan foydalanish nazarda tutiladi. Ingliz tilidagi so‘zlarning o‘zbek tilidagi shakllari bilan qiyoslanishi, ularning ma’no xususiyatlari va grammatik muhitda qo‘llanishi tahlil qilinadi. Misollar zamonaviy ommaviy axborot vositalari, internet nashrlari, ijtimoiy tarmoqlar hamda raqamli kommunikatsiya tilida uchraydigan birliklardan tanlanishi mumkin.

Maqolada keltirilgan misollar til hodisalarini tushuntirishga xizmat qiladi. Ular alohida korpus yoki statistik tanlanma asosida hisoblangan natijalar sifatida talqin qilinmaydi.

Inglizcha o‘zlashmalar va neologizmlarning nazariy xususiyatlari

O‘zlashma so‘zlar bir tilning boshqa til bilan aloqasi natijasida uning lug‘at tarkibiga kirgan leksik birliklardir. Bunday jarayon tillar o‘rtasidagi iqtisodiy, siyosiy, madaniy, ilmiy va texnologik munosabatlar ta’sirida yuzaga keladi. O‘zlashmalar tilning lug‘aviy imkoniyatlarini kengaytirish bilan birga, yangi tushunchalarni ifodalashga ham xizmat qiladi.

Neologizm esa muayyan davrda yangi paydo bo‘lgan yoki yangiligi bilan ajralib turadigan so‘z, ibora yoxud yangi ma’noda qo‘llanayotgan leksik birlik hisoblanadi. O‘zlashma va neologizm tushunchalari o‘zaro bog‘liq bo‘lsa-da, ular bir xil hodisa emas. Ingliz tilidan kirgan so‘z yangi o‘zlashma sifatida dastlab neologizm xususiyatiga ega bo‘lishi mumkin, biroq vaqt o‘tishi bilan keng qo‘llanib, tilning odatiy lug‘at qatlamiga singib ketadi.

Masalan, “bloger”, “podkast” va “startap” birliklari zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy hamda raqamli jarayonlar bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalaydi. “Kontent” so‘zi esa internet va media muhitida ma’lum axborot yoki materiallar majmuasini anglatadi. Ushbu birliklarning faol qo‘llanishi jamiyatdagi yangi faoliyat turlari va kommunikatsiya shakllarining tilga ta’sirini ko‘rsatadi.

Shu bilan birga, har qanday inglizcha so‘zni neologizm deb hisoblash to‘g‘ri emas. Masalan, “kompyuter” va “internet” kabi birliklar hozirgi o‘zbek tilida keng ommalashgan. Ularni bugungi kunda yangi so‘zlardan ko‘ra o‘zlashib, til tizimida mustahkam o‘rin egallagan birliklar sifatida tavsiflash maqsadga muvofiq.

Inglizcha o‘zlashmalarning kirib kelish omillari

Inglizcha leksik birliklarning o‘zbek tiliga kirib kelishi bir qator omillar bilan izohlanadi.

Birinchidan, raqamli texnologiyalar va internetning rivojlanishi yangi tushunchalar hamda ularni ifodalovchi terminlarning tarqalishini tezlashtirmoqda. “Streaming”, “bloger”, “podkast”, “onlayn platforma” va “kontent” kabi birliklar raqamli muhitda faol ishlatiladi. Bunday so‘zlar ayrim hollarda mavjud o‘zbekcha muqobillarga nisbatan qisqa yoki xalqaro foydalanuvchilar uchun tushunarli bo‘lgani sababli keng tarqaladi.

Ikkinchidan, iqtisodiy aloqalar va tadbirkorlikning rivojlanishi yangi terminlarning o‘zlashishiga ta’sir ko‘rsatadi. “Startap”, “brending”, “marketing”, “frilans” va “marketpleys” kabi birliklar biznes, reklama, elektron savdo hamda mustaqil mehnat faoliyati bilan bog‘liq tushunchalarni ifodalaydi.

Uchinchidan, ta’lim va ilm-fan sohasidagi xalqaro hamkorlik terminologik yangilanishlarni kuchaytiradi. Xalqaro ilmiy manbalar, elektron ta’lim platformalari va zamonaviy pedagogik texnologiyalar orqali turli atamalar o‘zbek tilidagi ilmiy va kasbiy nutqqa kirib keladi.

To‘rtinchidan, ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy kommunikatsiya yangi so‘zlarning tez tarqalishiga xizmat qiladi. Ayrim birliklar dastlab yoshlar nutqida yoki muayyan kasbiy guruhlar orasida qo‘llanib, keyinchalik keng jamoatchilik nutqiga o‘tadi.

Demak, inglizcha o‘zlashmalar tilga tasodifiy ravishda emas, balki jamiyat ehtiyojlari, yangi tushunchalarning paydo bo‘lishi va xalqaro kommunikatsiya jarayonlari bilan bog‘liq holda kirib keladi.

Inglizcha o‘zlashmalarning semantik xususiyatlari

Ingliz tilidan o‘zlashgan birliklar o‘zbek tilida turli semantik o‘zgarishlarga uchrashi mumkin. Bunday o‘zgarishlar so‘zning dastlabki ma’nosi, yangi til muhitidagi qo‘llanishi va muayyan soha ehtiyojlari bilan belgilanadi.

Birinchi holatda, so‘z o‘zining asosiy ma’nosini saqlagan holda o‘zlashadi. Masalan, “bloger” internetda blog yurituvchi yoki blog mazmunini yaratuvchi shaxsni anglatadi. “Startap” esa odatda yangi biznes g‘oya yoki innovatsion mahsulotni rivojlantirishga yo‘naltirilgan yangi kompaniya yoki loyiha ma’nosida qo‘llanadi.

Ikkinchi holatda, so‘z ma’nosining torayishi yoki kengayishi kuzatilishi mumkin. Masalan, “kontent” atamasi dastlab muayyan material yoki mazmunni anglatgan bo‘lsa, raqamli muhitda u matn, tasvir, audio, video va boshqa axborot mahsulotlarini umumlashtiruvchi tushuncha sifatida ishlatiladi.

Uchinchi holatda, o‘zlashma birlikning qo‘llanish doirasi muayyan kasbiy yoki ijtimoiy muhit bilan cheklanishi mumkin. “Frilans” atamasi, asosan, doimiy ish beruvchiga bog‘lanmagan holda mustaqil xizmat ko‘rsatish faoliyatini ifodalaydi. “Brending” esa mahsulot, xizmat yoki tashkilotning o‘ziga xos qiyofasini yaratish va rivojlantirish jarayoniga taalluqlidir.

O‘zlashmalar tahlilida so‘zning lug‘aviy ma’nosi bilan bir qatorda, uning nutqiy vazifasi ham hisobga olinishi kerak. Masalan, “post joylashtirish”, “kontent yaratish” va “onlayn muloqot” kabi birikmalarda inglizcha kelib chiqishga ega birliklar o‘zbek tilining grammatik qoidalari asosida boshqa so‘zlar bilan birikadi.

Shunday qilib, semantik tahlil inglizcha birliklarning o‘zbek tilidagi ma’no doirasini aniqlash, ularning qo‘llanish xususiyatlarini belgilash va zarur hollarda muqobil ifodalarni tanlash imkonini beradi.

Inglizcha o‘zlashmalarning struktur va grammatik moslashuvi

O‘zlashma so‘zlar yangi til tizimiga kirib kelgach, uning fonetik, grafik va grammatik xususiyatlariga moslashadi. O‘zbek tilidagi inglizcha o‘zlashmalarda bu jarayon bir necha ko‘rinishda namoyon bo‘ladi.

Avvalo, so‘zlarning yozilishi o‘zbek tilidagi imlo an’analari va amaliy qo‘llanish bilan bog‘liq ravishda farqlanishi mumkin. Masalan, inglizcha blogger shakli o‘zbek lotin yozuvida “bloger”, startup shakli esa “startap” tarzida qo‘llanadi. “Onlayn” birligi inglizcha online so‘zining o‘zbek tilidagi yozuv shakllaridan biridir.

Ikkinchidan, o‘zlashma birliklar o‘zbek tilining qo‘shimchalarini qabul qiladi. Masalan, “blogerlar”, “startaplar”, “kontentni”, “marketpleysda” va “frilanschi” shakllarida inglizcha asoslar o‘zbek tilining ko‘plik, kelishik yoki so‘z yasovchi qo‘shimchalari bilan birikmoqda. Bu holat o‘zlashmalarning grammatik tizimga moslashayotganini ko‘rsatadi.

Uchinchidan, inglizcha birliklar o‘zbekcha so‘zlar bilan birikib, yangi terminologik birikmalarni hosil qiladi. “Raqamli marketing”, “onlayn ta’lim”, “kontent yaratuvchi” va “startap loyihasi” kabi birikmalar bunga misol bo‘la oladi.

Biroq yangi so‘zlarning yozilishi va qo‘llanishida bir xillik doimo ham kuzatilmaydi. Ayrim birliklar inglizcha shaklda, boshqalari esa o‘zbekchalashtirilgan shaklda ishlatiladi. Shu sababli ommaviy axborot vositalari, ta’lim muassasalari va ilmiy nashrlarda imlo hamda terminologik izchillikka e’tibor qaratish lozim.

Inglizcha o‘zlashmalarning qo‘llanish tendensiyalari

Hozirgi o‘zbek tilida inglizcha o‘zlashmalar, ayniqsa, raqamli kommunikatsiya, iqtisodiyot, ta’lim va ommaviy axborot vositalarida uchraydi. Ularning qo‘llanish tendensiyalarini bir necha yo‘nalishda ko‘rib chiqish mumkin.

Birinchidan, raqamli muhitga oid birliklarning faollashuvi kuzatiladi. “Kontent”, “podkast”, “striming” va “bloger” kabi so‘zlar yangi media shakllarini ifodalashda muhim o‘rin tutadi.

Ikkinchidan, biznes va elektron savdo bilan bog‘liq terminlar keng qo‘llanmoqda. “Marketing”, “brending”, “startap” va “marketpleys” kabi birliklar zamonaviy iqtisodiy faoliyatning yangi yo‘nalishlarini nomlashga xizmat qiladi.

Uchinchidan, ayrim inglizcha birliklar o‘zbek tilidagi kundalik nutqqa singib bormoqda. Bunda so‘zning qisqaligi, xalqaro miqyosda tanilganligi va raqamli platformalarda tez-tez uchrashi muhim omillar hisoblanadi.

To‘rtinchidan, inglizcha birliklarning o‘zbekcha muqobillari bilan parallel qo‘llanishi kuzatiladi. Masalan, “onlayn uchrashuv” va “internet orqali uchrashuv”, “kontent yaratuvchi” va “material yaratuvchi” kabi shakllar turli nutqiy vaziyatlarda ishlatilishi mumkin. Muqobil variantni tanlashda mazmunning aniqligi, tushunarlilik va matnning uslubiy xususiyatlari e’tiborga olinishi kerak.

Shu o‘rinda ta’kidlash joizki, inglizcha so‘zlarning ko‘p ishlatilishi har doim ham ularning o‘zbekcha muqobillari mavjud emasligini anglatmaydi. Agar tushuncha o‘zbek tilidagi aniq va ixcham vositalar bilan ifodalanishi mumkin bo‘lsa, tegishli muqobildan foydalanish tilning ichki imkoniyatlarini rivojlantirishga yordam beradi.

O‘zlashmalarni me’yorlashtirish va o‘zbek tilining imkoniyatlaridan foydalanish

Inglizcha o‘zlashmalarning keng tarqalishi sharoitida ularni to‘g‘ri yozish, ma’nosini aniq ifodalash va uslubiy jihatdan o‘rinli qo‘llash muhim ahamiyatga ega. Buning uchun, birinchi navbatda, yangi birliklarning ma’nosini belgilash, ularning soha doirasini aniqlash va mavjud o‘zbekcha muqobillar bilan munosabatini o‘rganish lozim.

Ilmiy va rasmiy matnlarda terminlardan izchil foydalanish zarur. Agar bir tushuncha uchun o‘zbek tilida aniq va tushunarli muqobil mavjud bo‘lsa, undan foydalanish maqsadga muvofiq. Xalqaro terminning saqlanishi zarur bo‘lgan hollarda esa uning mazmunini birinchi qo‘llanishidayoq izohlash mumkin.

Ta’lim jarayonida ham inglizcha o‘zlashmalarni lingvistik nuqtayi nazardan o‘rganish foydalidir. O‘quvchi va talabalar so‘zlarning kelib chiqishi, ma’nosi, yozilishi va grammatik moslashuvini tahlil qilish orqali tilga ongli munosabatni shakllantiradilar.

Bundan tashqari, yangi o‘zlashmalarni yig‘ish va tahlil qilish, ularning qo‘llanish chastotasini o‘rganish, izohli lug‘atlarni takomillashtirish hamda zamonaviy terminologik manbalarni rivojlantirish dolzarb vazifalar sirasiga kiradi.

Xulosa

O‘zbek tilidagi inglizcha o‘zlashmalar va neologizmlar zamonaviy til taraqqiyotining muhim ko‘rinishlaridan biridir. Ularning shakllanishi va keng tarqalishi globallashuv, raqamli texnologiyalar, xalqaro iqtisodiy aloqalar, ta’lim va ommaviy kommunikatsiya jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, inglizcha o‘zlashmalar o‘zbek tilida faqat yangi tushunchalarni nomlash bilan cheklanmay, semantik va grammatik jihatdan ham moslashadi. Ular o‘zbekcha qo‘shimchalarni qabul qiladi, mahalliy so‘zlar bilan birikadi va turli nutqiy vaziyatlarda yangi vazifalarni bajaradi. Ayrim birliklar esa vaqt o‘tishi bilan neologizm xususiyatini yo‘qotib, umumiste’mol leksikasining tarkibiy qismiga aylanadi.

Shu bilan birga, o‘zlashmalarni qo‘llashda til me’yorlariga rioya etish, terminlarning ma’nosini aniq belgilash va o‘zbek tilining ichki imkoniyatlaridan samarali foydalanish muhimdir. Inglizcha birliklarning o‘zbek tiliga kirib kelishini tizimli o‘rganish, ularning semantik va struktur xususiyatlarini aniqlash hamda terminologik me’yorlarni takomillashtirish hozirgi o‘zbek tilshunosligining dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Haugen, E. The Analysis of Linguistic Borrowing. Language, 1950, 26(2), 210–231.
2. Haspelmath, M. Lexical Borrowing: Concepts and Issues. In: Haspelmath, M., Tadmor, U. (eds.). Loanwords in the World’s Languages: A Comparative Handbook. Berlin: De Gruyter Mouton, 2009.
3. Crystal, D. The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge: Cambridge University Press.
4. O‘zbek tilining izohli lug‘ati. Toshkent: O‘zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.
5. O‘zbek tilining imlo qoidalari. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 1995-yil 24-avgustdagi 339-son qarori